

dr hab. Agata Niemczyk, prof. UEK
Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie
Kolegium Nauk o Zarządzaniu i Jakości
Instytut Zarządzania
Katedra Turystyki

Kraków, dn. 15 marca 2020 r.

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

Mgra Kajetana Suheckiego pt. *Konsument na szlaku kulturowym – zachowania, typologia* – przygotowanej pod kierunkiem naukowym dr hab. Grzegorza Maciejewskiego, prof. UE

1. Uwagi wstępne

Podstawą wydania opinii jest pismo prof. dr hab. Grzegorza Kończaka, Przewodniczącego Komitetu Naukowego Dyscypliny Ekonomia i Finanse Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach z dnia 25 lutego 2020 r.

Przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska, obejmuje w swej części merytorycznej pięć rozdziałów, wstęp i zakończenie, i zawiera się na 273 stronach. Część uzupełniającą stanowi bibliografia obejmująca 217 pozycji, w tym 55 netografii oraz:

- spis tabel (w sumie 56);
- spis rysunków (w sumie 71);
- aneks obejmujący załącznik w postaci trzech kwestionariuszy właściwych dla badanych szlaków.

Całość rozprawy doktorskiej, obejmująca właściwą część merytoryczną oraz część uzupełniającą, mieści się na 306 stronach.

Zgodnie z wymaganiami ustawowymi, stawianymi rozprawom doktorskim, przedłożona do recenzji praca powinna „stanowić oryginalne rozwiązanie problemu naukowego (...) oraz wykazywać ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w danej dyscyplinie naukowej (...) oraz umiejętności samodzielnego prowadzenia pracy naukowej”¹. Mając to na uwadze, przy ocenie rozprawy doktorskiej mgra Kajetana Suheckiego, przyjęto następujące kryteria: znaczenie podjętej tematyki, poprawność w sformułowaniu celów i hipotez badawczych, metodyka badań, struktura rozprawy, strona formalna.

2. Znaczenie podjętej problematyki

Podjęta w rozprawie tematyka zachowań konsumenta turysty podróżującego na szlaku kulturowym nosi znamiona aktualności i nowości. Przemawiają za tym następujące argumenty.

Po pierwsze rozważania na temat konsumenta są zawsze aktualne biorąc pod uwagę, że jest to podstawowy podmiot rynku, również rynku turystycznego.

¹ Art. 13.1. Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki, Dz. U. nr 65, poz. 595, z późn. zm.

Identyfikowanie jego aktywności staje się nieodłącznym elementem funkcjonowania usługodawców - kreatorów produktów turystycznych. Jest to na tyle znaczące, że rola konsumenta turysty ulega ciągłej ewolucji, za sprawą dynamicznie zmieniającego się otoczenia.

Po wtóre ludzie podróżują coraz więcej, coraz chętniej. Według Światowej Organizacji Turystyki w 2018 r. zrealizowano 1,4 mld podróży międzynarodowych i było to o 6% więcej niż w roku poprzednim². Uprawianie turystyki nie ma już charakteru elitarnego, stało się ono osiągalne niemal dla każdego, do tego przeciętna liczba podróży w ciągu roku to więcej niż jedna (przeciętna dla UE-28 to 4³). Podróżuje się krócej, ale częściej. W ślad za tym, ujawnia się trzeci argument wzmacniający wagę podjętej tematyki, a odnoszący się do sektora turystycznego, którego rola w gospodarce światowej jest nie do przecenienia. Turystyka generuje 10% światowego PKB (dane za 2018 r.). Jest trzecią na świecie dochodową branżą po przemyśle chemicznym i naftowym, a przed przemysłem samochodowym⁴.

Wreszcie trzeba zaznaczyć, że zaprezentowane w dysertacji szlaki kulturowe są relatywnie mało opisywane w literaturze przedmiotu. Stanowią one atrakcyjny produkt turystyczny, będący przedmiotem eksploracji turystów, szczególnie turystów kulturowych. Murray i Graham piszą, że „Bez względu na skalę, esencją szlaków jest fakt, iż łączą w sobie możliwość konsumpcji kultury jako takiej z punktami sprzedaży dóbr i usług funkcjonujących wokół tej kultury i z nią nierozzerwalnie związanych. Podobnie jak w przypadku związku zabytków z turystyką w ogóle, zachęcają do ciągłego odkrywania miejsc, traktując je jako swoistą inspirację do rozwoju, wynikającą z nostalgii, pamięci i tradycji związanych z miejscami na szlaku”⁵. Miejsca te mają różnorodny charakter; tworzą je w większości obiekty dziedzictwa materialnego, niematerialnego, jak np. świątynie, wydarzenia kulturalne, dziedzictwo kulinarne itd. Ich różnorodność czyni zadość różnorodności motywów podróżowania, ze szczególnym uwzględnieniem recepcji kultury.

Biorąc pod uwagę powyższe, wybór tematu rozprawy doktorskiej przez mgra Kajetana Sucheckiego uznać należy za właściwy, aktualny i ważny. Ze względu na wieloaspektowość rozpoznawanych kwestii, praca ta dostarcza wielu cennych informacji - w dziedzinie nauk ekonomicznych w dyscyplinie ekonomia, a dotyczących postępowania turysty podróżującego szlakiem kulturowym - będących również użytecznymi dla podmiotów podaży rynku turystycznego na obszarze szlaku kulturowego i w tym kontekście stanowi wkład Doktoranta do nauki.

² *International Tourism Highlights 2018*, Madrid, UNWTO 2019.

³ Eurostat (online data code: *tour_dem_totot*, *tour_dem_tttot*) [8.03.2020].

⁴ W tym miejscu pragnę podkreślić, że przywołane wielkości będą zgoła odmienne dla branży turystycznej w 2020 r. ze względu na skutki Koronawirusa, które nie są do określenia, w czasie gdy pisana jest recenzja.

⁵ M. Murray, B. Graham, *Exploring the Dialectics of Route-based Tourism: the Camino de Santiago*, "Tourism Management" 1997, 8.

3. Cel pracy i hipotezy badawcze

Cel główny rozprawy, cele cząstkowe, hipotezy badawcze Doktorant zaprezentował we *Wstępie*.

Celem głównym rozprawy jest „*identyfikacja zachowań konsumentów na szlaku kulturowym, rozumianym jako rynek oraz sformułowanie typologii konsumentów na tym rynku*” (s. 5). Jego realizacja, zdaniem Doktoranta, wymagała (s. 5-6):

- oceny podaży towarów i usług oferowanych na szlaku kulturowym oraz jej relacji z potrzebami - popytem, jaki zgłaszają konsumenci,
- identyfikacji zachowań konsumentów na szlaku kulturowym oraz czynników determinujących te zachowania,
- wskazania, wśród zidentyfikowanych czynników determinujących zachowania konsumentów na szlaku kulturowym, znaczenia czynników ekonomicznych,
- wyróżnienia typów konsumentów na szlaku kulturowym,
- rozpoznania w konsumpcji na szlaku kulturowym znamion prosumpcji.

Za cel metodyczny Doktorant uznał opracowanie narzędzia badawczego służącego przeprowadzeniu typologii konsumentów na szlaku kulturowym, natomiast za cel aplikacyjny - stworzenie zbioru informacji rynkowych przydatnych przedsiębiorstwom obsługującym ruch na szlakach kulturowych.

Szczegółowa lektura rozprawy mgra Kajetana Sucheckiego upoważnia do następujących stwierdzeń:

- cel główny sformułowano poprawnie, wyznaczając w nim kierunek podjętych rozważań,
- cele cząstkowe również sformułowano poprawnie - dobrze wpisują się one w cel główny,
- cel główny i cele cząstkowe są adekwatne do przyjętego zakresu rozprawy. Określiły one strukturę rozprawy, a Doktorant przedstawiając wyniki swoich analiz konsekwentnie dążył do ich realizacji, co ostatecznie osiągnął.

Obok celów badawczych, hipotezy stanowią najważniejszy punkt odniesienia w dokonywaniu oceny wartości naukowej pracy. Autor przyjął hipotezę główną w brzmieniu: „*na szlaku kulturowym, rozumianym jako rynek, konsumenci tworzą niejednorodną grupę podmiotów. Oczekują zaspokojenia potrzeb na różnym poziomie obsługi z uwzględnieniem swoich możliwości finansowych*” (s. 6). Hipoteza główna pozwoliła na wyspecyfikowanie hipotez szczegółowych, tj.:

H1: Podaż produktów na szlaku kulturowym nie zaspokaja zgłaszanych potrzeb.

H2: Konsumenci na rynku, jakim jest szlak kulturowy, charakteryzują się niejednorodnymi zachowaniami.

H3: Czynniki ekonomiczne należą do grupy najważniejszych determinant zachowań konsumentów na szlaku kulturowym.

H4: Istnieje kilka typów konsumentów na szlakach kulturowych, które wyróżniają się zróżnicowanymi zachowaniami na tych rynkach.

H5: Konsumpcja na szlaku kulturowym posiada cechy prosumpcji, a konsument ma możliwość współtworzenia turystycznego produktu systemowego, jakim jest pobyt na szlaku kulturowym.

Po lekturze pracy odnośnie do tej części stwierdzam, że w kontekście celów rozprawy hipotezy zostały postawione bez większych zastrzeżeń. Są one powiązane ze sobą; określiły kierunek i zakres rozważań.

4. Metodyka badań

Przyjęta przez Doktoranta metodyka badawcza, zarówno w warstwie teoretycznej, jak i empirycznej jest poprawna. Doktorant wykorzystał metody wnioskowania dedukcyjnego, analizy logicznej, metody dokumentacyjne i kwestionariuszowe. Wykorzystano pozycje piśmiennictwa naukowego krajowego i zagranicznego, choć liczba tych ostatnich jest niezwykle skromna (tylko 13), co traktuję jako słabą stronę tej pracy.

Część empiryczna została opracowana na podstawie źródeł wtórnych i pierwotnych.

Pierwsze z nich stanowiły dostępne dane dotyczące ruchu turystycznego na wybranych do badania szlakach kulturowych, tj. Szlaku świętego Jakuba, Szlaku Orlich Gniazd i Szlaku Zabytków Techniki Województwa Śląskiego. Z kolei źródła pierwotne pochodziły z wywiadów bezpośrednich i obserwacji uczestniczącej.

Własne badania bezpośrednie Doktorant przeprowadził przy wykorzystaniu zestandaryzowanego kwestionariusza wywiadu. Ostateczną jego postać zweryfikowały badania pilotażowe przeprowadzone w formie indywidualnych wywiadów pogłębionych wśród 15 konsumentów turystów na Szlaku św. Jakuba. Wywiady bezpośrednie zostały przeprowadzone od kwietnia do sierpnia 2019 roku na trasie trzech badanych szlaków kulturowych (na każdym szlaku kwestionariusz był dostosowany z nazwy do danego szlaku) na łącznej próbie 600 osób.

W badaniu właściwym zastosowano dobór próby celowo-kwotowy, według kryteriów (cech) płeć, wiek.

W opracowaniu danych posłużono się wskaźnikami struktur i podstawowymi miarami statystyki opisowej. W analizach statystycznych wykorzystano analizę czynnikową, a także analizę skupień – zarówno hierarchiczną analizę skupień metodą Warda, jak i niehierarchiczną analizę skupień metodą k-średnich.

W świetle powyższych rozważań stwierdzam, że proces badawczy został zaprojektowany starannie i w pełni umożliwił weryfikację hipotez badawczych oraz realizację celów szczegółowych.

5. Struktura rozprawy

Przedstawiona do recenzji praca ma charakter teoretyczno-empiryczny. Stosowne treści zestawione zostały w następujących częściach pracy: wstęp, pięć rozdziałów oraz zakończenie. Pracę dopełnia bibliografia, spis tabel, rysunków i załączniki.

Wstęp, zawarty na s. 4-9, stanowi przegląd zagadnień podejmowanych w poszczególnych rozdziałach pracy, opisuje warsztat badawczy oraz aplikacyjność wyników dysertacji. Jest on poprawnie skonstruowany, wypełniając powierzone mu funkcje w tego rodzaju pracach naukowych.

Pierwszy rozdział dysertacji pt. „Szlak kulturowy jako rynek” poświęcony został kwestiom wprowadzającym do podejmowanej przez Doktoranta problematyki. Autor wychodzi, i słusznie, od pojęcia turystyki kulturowej, poprzedzonego wyjaśnieniem terminu turystyka i jej klasyfikacji. Szerokie spojrzenie na przedmiotowe zjawisko pozwoliło skoncentrować rozważania odnośnie do gospodarki turystycznej prezentując w jej obszarze liczne podmioty – również odpowiedzialne za kształt turystyki kulturowej – zwracając przy tym uwagę na różnicę między przemysłem i gospodarką turystyczną. Chcąc wyjaśnić kategorię turystyki kulturowej Autor podkreślił związek między kulturą a turystyką, który wyraża się w stwierdzeniu, że „*turystyka popularyzuje dobra kulturowe, a sama kultura w dużej mierze stymuluje rozwój turystyki*” (s. 15). Autor przywołał liczne definicje turystyki kulturowej m.in. za Ch. Beckerem, M. Lohmannem, B. Marciszewską, A. Kowalczykiem i innymi, a za trafną, w stosunku do swoich rozważań, uznał definicję A.E. Szczepanowskiego (s. 18). Za cytowanym Autorem przywołał sześć jej typów, eksponując również szereg jej funkcji w gospodarkach narodowych. Te rozważania dały podstawę do zaprezentowania rynku turystyki kulturowej wydzielając jego stronę podażową i popytową. Przedmiotem wymiany na tym rynku jest produkt turystyczny. Doktorant pisze: „*Na produkt turystyczny, którym jest pobyt turysty w danym miejscu składają się inne produkty, będące elementami całości pobytu*” (s. 22). W innych miejscach np. s. 24 i nast. analogicznie traktuje pobyt jako produkt. Tymczasem w turystyce produktem jest: rzecz, usługa, wydarzenie, impreza, obiekt, szlak czy obszar, co zresztą Autor poprawnie nazywa na s. 25. W mojej opinii przyjęcie przez Doktoranta pobytu jako produkt turystyczny nie jest w swym zapisie w pełni poprawne. Domniemywam, że Autor użył skrótu myślowego, którym się posługuje w całej dysertacji, a chodziło Mu o sytuację, którą opisuje R. Seweryn pisząc: „*Od momentu, kiedy turyści podróżują w określonym celu, miejsce docelowe ich pobytu stało się najważniejszym produktem, jaki kupują. W takim ujęciu (...) [mowa jest o - przyp. A. Niemczyk] złożonym produkcie turystycznym oferowanym przez pewien obszar (produkt miejsce), a kształtowanym przez wiele różnych podmiotów*”⁶.

Doktorant precyzuje produkt turystyki kulturowej wydzielając jego elementy podstawowe i elementy uzupełniające. Przy okazji rynku turystyki kulturowej przedstawia problematykę turysty kulturowego koncentrując się na determinantach jego aktywności turystycznej adaptowanych za V.T.C. Middletonem, który wydziela determinanty: ekonomiczne, geograficzne, demograficzne, polityczno-prawne, psychologiczne oraz wpływ mediów.

W podsumowaniu tego rozdziału Doktorant zaprezentował szlak kulturowy jako rynek, to sedno tego rozdziału przygotowujące czytelnika do dalszych tematów podjętych w pracy. Doktorant wychodzi od pojęcia szlaku turystycznego ujawniając jego funkcje, a następnie prezentuje jeden z jego rodzajów – tematyczny szlak turystyczny jakim jest „*szlak kulturowy, który skupia się wokół wartości kulturowej lub elementu dziedzictwa kulturowego, a kluczową rolę pełnią w nim atrakcje kulturowe*” (s. 40). To co najważniejsze w tej części pracy to zaprezentowanie szlaku kulturowego jako rynku. Literatura podaje, że „*Szlak złożony jest z obiektów lub miejsc związanych pewną*

⁶ R. Seweryn, *Zastosowanie marketingu-mix na rynku turystycznym*, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Kraków 2008, s. 17.

nadrzędną ideą, połączonych trasą. Z kolei obszar, to zdeterminowany geograficznie produkt turystyczny (może nim być region, gmina, park narodowy, miasto, itd.), wyróżnionym z powodu lokalizacji, która charakteryzuje się wartościowymi walorami turystycznymi – przyrodniczymi i kulturowymi” (s. 26). Mając na uwadze, że szlak jest specyficznym przypadkiem produktu obszaru, a ten jest rozpatrywany jako rynek (np. rynek warszawski), to można przyjąć, że szlak także można analizować w takim ujęciu, tym bardziej, że ma on określone granice przestrzenne. Wysoko ocenić należy w tym kontekście sformułowanie autorskiej definicji szlaku kulturowego jako rynku (osobiście zastąpiłabym sformułowanie: „... na zdeterminowanym geograficznie szlaku kulturowym ...” innym, tj. „... na zdeterminowanym geograficznie obszarze ...” (s. 43); unikając tłumaczenia, że szlak kulturowy jest szlakiem kulturowym). Rynek ten został opisany przez pryzmat jego elementów i wzajemnych powiązań między nimi. Spojrzenie na te kwestie oceniam wysoko, podkreślić trzeba, że wywód ma charakter autorski, co stanowi wkład Doktoranta w rozwój dyscypliny naukowej - ekonomia.

Reasumując rozdział pierwszy w warstwie merytorycznej oceniam dobrze, jest on odpowiednim wprowadzeniem do rozważań przedstawionych w dalszej części dysertacji.

Rozdział drugi pt. „Konsument jako podmiot na szlaku kulturowym” prezentuje stosowne dla niego treści. Rozpoczynają go teoretyczne rozważania odnośnie do konsumenta, w które, w sposób klarowny, wkomponowana została definicja prosumenta. Problematyka konsumenta jest nierozzerwalnie związana z kategorią potrzeb, dlatego też Doktorant podjął się dalej przybliżenia tego terminu, koncentrując się również na potrzebach turystycznych. Uznając, że to potrzeby są punktem wyjścia wszelkich działań ludzkich Doktorant zaprezentował termin zachowań rynkowych konsumentów.

Konsumenti zostali potraktowani wieloaspektowo w dysertacji. Obok kwestii definicyjnych, jak wyżej, zaprezentowano pewne ich typologie ujawniające właściwe im wzory zachowań rynkowych. Na tę okoliczność Doktorant przywołał wiele definicji tego terminu odnosząc go również do racjonalności. Zaprezentowane treści pozwoliły Autorowi zwrócić uwagę na zachowania konsumentów na rynku usług turystycznych, specyfikując te podmioty, które uczestniczą w turystyce kulturowej, eksponując ich typologie. Rozdział wzbogaca autorski zestaw determinant zachowań konsumentów na szlaku kulturowym.

Konkludując, stwierdzam, że podjęte w rozdziale drugim treści dobrze oddają jego cel. Nakreślona przez Doktoranta specyfika uczestnika turystyki kulturowej oraz determinant zachowań turystycznych tychże na szlaku kulturowym świadczy o Jego dobrej znajomości podjętych rozważań. Ogólna ocena, co do treści tego rozdziału rozprawy nie budzi zastrzeżeń.

Pragnę dodać, że rozważania zawarte w rozdziale pierwszym jak i drugim są dowodem szerokiej i dobrej znajomości literatury przedmiotu – umiejętnej jej wykorzystania, formułowania własnych osądów. Niemniej jednak z racji, że dysertacja pisana jest w dyscyplinie ekonomia chciałabym zapytać Doktoranta o wskazanie wybranych teorii ekonomicznych adekwatnych do podjętego przez Niego tematu, a poszerzających te przedstawione w recenzowanej pracy.

Rozdział trzeci pt. „Wybrane szlaki kulturowe – geneza, charakterystyka, znaczenie dla gospodarki” prezentuje portfolio trzech szlaków kulturowych, tj. Szlaku świętego Jakuba, Szlaku Orlich Gniazd i Szlaku Zabytków Techniki Województwa Śląskiego zróżnicowanych tematycznie, a ponadto formą ich eksploracji (pieszo, rowerem, samochodem) i zasięgiem geograficznym (szlak regionalny, ponadregionalny, międzynarodowy).

Pierwszy z nich został opisany przez pryzmat symbolu (muszla), zakresu przestrzennego i frekwencji. Przystawiono także motywy podróżowania po szlaku, scharakteryzowano infrastrukturę miejsca. Na koniec zaprezentowano, w oparciu o dane liczbowe, wpływ pielgrzymowania do Santiago de Compostela na rozwój regionów, przez które przebiega szlak.

Kolejny z wymienionych wcześniej szlaków, to obszar odrębny tematycznie od omówionego wcześniej, penetrowany pieszo lub rowerem. Szlak Orlich Gniazd jest najstarszym w Polsce i jednym z najbardziej rozpoznawalnych szlaków turystyczno-kulturowych. W dysertacji zaprezentowano jego charakterystykę wraz z liczbą turystów odwiedzających gminy zlokalizowane na szlaku.

Ostatnim ze wspomnianych wyżej jest Szlak Zabytków Techniki Województwa Śląskiego penetrowany raczej samochodem, ale również rowerem czy pieszo. W odróżnieniu od omówionych, nie ma ściśle przyjętego przebiegu i składa się z 42 obiektów rozrzuconych po całym województwie śląskim. Nie są one połączone żadnym traktem, a kolejność zwiedzania i wybrana trasa jest dowolna. Szlak scharakteryzowano przez pryzmat ewidencji obiektów na szlaku oraz frekwencji odwiedzających.

W rezultacie stwierdzam, że Doktorant w sposób wyczerpujący zaprezentował obiekty badania, nie zgłaszam wobec tej części pracy żadnych zastrzeżeń merytorycznych. Całość jest spójna, a myśli przekazywane są w sposób czytelny, prosty.

Rozdział czwarty pt. „Zachowania konsumentów na szlaku kulturowym – wyniki badań” prezentuje wyniki pomiarów pierwotnych. Doktorant poprzedził je metodyką własnych badań bezpośrednich.

W badaniu zachowań konsumentów na rynku – szlaku kulturowym zostały wykorzystane wywiady bezpośrednie, w oparciu o autorskie narzędzie badawcze sporządzone w trzech wersjach - odpowiednio do każdego szlaku. Wielkość i dobór próby na ogół nie budzi większych zastrzeżeń. Badanie w formie wywiadu bezpośredniego przeprowadzono wiosną i latem 2019 roku w wyspecyfikowanych miejscach na badanych szlakach.

Przedmiotem analiz podjętych przez Doktoranta była m.in. ocena stopnia zaspokojenia potrzeb (Autor wyróżnił ich 13, s. 154) ujawniających się w związku z podróżą na szlaku. I tak np. odnośnie do potrzeb noclegowych odnotowano, że najniższą ocenę w tym zakresie otrzymał Szlak św. Jakuba, a najwyższą Szlak Orlich Gniazd. O ile w przypadku Szlaku św. Jakuba i Szlaku Orlich Gniazd swoje zadowolenie lepiej oceniali mężczyźni, to w przypadku Szlaku Zabytków Techniki kobiety. Odnośnie do wszystkich potrzeb (13) w trakcie pobytu turystycznego pozytywną ocenę ich realizacji wystawiło 88% badanych; najlepiej na Szlaku Zabytków Techniki Województwa Śląskiego.

Poziom zaspokojenia potrzeb konsumentów (13 wspomnianych wyżej) na szlakach kulturowych jest wypadkową m.in. dostępności fizycznej i ekonomicznej. Podjęte przez Doktoranta badania pozwoliły skonstatować m.in., że ogólna ocena dostępności fizycznej do towarów i usług na szlaku kulturowym jest lepsza, niż w przypadku większości ocen dostępności do pojedynczych dóbr; najwyższą ocenę ogólnej dostępności fizycznej zanotowano na Szlaku Zabytków Techniki Województwa Śląskiego. Znacznie lepiej niż dostępność fizyczna oceniona została dostępność ekonomiczna; najlepiej na Szlaku św. Jakuba.

Komparacja zgłaszanych potrzeb oraz ocena poziomu ich zaspokojenia pozwoliła przyjrzeć się Doktorantowi strukturze asortymentowej koszyka zakupów i determinant ich wyboru. I tak np. odnośnie do miejsca zakwaterowania (komponentu/składowej tegoż koszyka) badania pozwoliły wskazać najczęściej wykorzystywane miejsca noclegowe, którymi okazały się kwatery prywatne, a najważniejszą determinantą ich wyboru była cena.

Do pogrupowania zidentyfikowanych czynników wpływających na decyzje zakupowe konsumentów na szlaku kulturowym zastosowano analizę głównych składowych jako metodę analizy czynnikowej. Wysoko oceniam przyjęcie nazewnictwa pięciu grup czynników determinujących zachowania nabywcze na szlaku kulturowym, tj. *Nowoczesność*, *Otoczenie konsumenta*, *Świadomość zakupowa*, *Styl życia* i *Ekonomiczne aspekty zakupu* oraz przyporządkowanie im zmiennych. Wyniki analiz statystycznych rozpoznały czynniki o charakterze ekonomicznym jako najważniejsze determinanty nabywcze konsumentów na szlakach kulturowych. Podjęta przez Autora analiza pozwoliła również skonstatować, że „konsumenti na szlaku kulturowym stają się w pewnym stopniu wytwórcami (współproducentami) końcowego produktu turystycznego, za jaki przyjęto pobyt na szlaku kulturowym” (s. 219), tym samym rozpoznając w nich prosumentów.

Reasumując rozdział czwarty oceniam pozytywnie. Rezultaty badawcze zostały przedstawione rzetelnie w formie zestawień tabelarycznych, rysunków.

Rozdział piąty pt. „*Typologia konsumentów na szlakach kulturowych*” podobnie jak rozdział wcześniejszy prezentuje wyniki pomiarów pierwotnych. Tym razem rozważania odnoszą się do segmentacji konsumentów turystów. W tym celu opisano ich profil przez pryzmat wieku, wykształcenia, statusu społeczno-zawodowego, statusu materialnego, wielkość gospodarstwa domowego, miejsca zamieszkania i aktywności wolnoczasowej.

W prowadzonych rozważaniach wysoko oceniam zaprezentowanie trzech typologii turystów według takich kryteriów, jak: kryterium psychograficzne, kryterium związane ze stylem życia, a także łącznie kryterium dotyczące preferencji konsumenta oraz kryterium poziomu konsumpcji i częstotliwości zakupu. Wykorzystując hierarchiczną analizę skupień metodą Warda z kwadratem odległości euklidesowej, oraz niehierarchiczną analizę skupień metodą k-średnich Doktorant wyspecyfikował od trzech do sześciu typów konsumentów turystów na szlakach kulturowych.

Używając kryterium psychograficznego w dysertacji wydzielono następujące segmenty: cichy uczestnik (26%), entuzjasta nowych doświadczeń (33,2%), zamknięty na świat (15,6%) i pozorant (25,2%). Stosując kryterium związane ze stylem życia (sposób spędzania czasu wolnego) Doktorant wyróżnił następujące

grupy: erudyta (25,8%), globtroter (45,5%), kanapowiec (28,7%). Trzecia zaproponowana w dysertacji typologia konsumentów na szlakach kulturowych opiera się na dwóch kryteriach (preferencje konsumenta oraz poziom konsumpcji i częstotliwość zakupu). Zgodnie z nią wyróżniono: wycieczkowiczów na szlaku historycznym (21,3%), wycieczkowiczów na szlaku tematycznym (17,5%), turyści okołoweekendowi na szlaku historycznym (12%), turyści okołoweekendowi na szlaku tematycznym (15,8%), turyści średnioterminowi na szlaku pielgrzymkowym (14,2%), turyści długoterminowi na szlaku pielgrzymkowym (19,2%).

Nie ma żadnej wątpliwości, że podjęte przez Autora treści są przydatne dla podmiotów gospodarujących na szlakach kulturowych. W pierwszej kolejności użyteczność rezultatów badań jawi się w przeprowadzonej przez Doktoranta segmentacji służącej m.in. lepszemu dostosowaniu oferty produktowej podmiotów strony podaźowej do wymagań i potrzeb docelowej grupy klientów. Spośród przeprowadzonych segmentacji Doktorant rekomenduje w tym zakresie zwłaszcza tę w oparciu o łączne kryterium dotyczące preferencji konsumenta oraz kryterium poziomu konsumpcji i częstotliwości zakupu, ale również w oparciu o kryterium związane ze stylem życia. Kolejną przesłanką użyteczności rezultatów badań dotyczy podjętych przez Autora wątków odnośnie do opinii respondentów względem oferty produktowej usługodawców oferentów. W tym obszarze wyniki badań potwierdziły, że o ile 33% badanych nie zgłasza żadnych zastrzeżeń w przedmiotowym temacie, to pozostali wskazują przynajmniej jeden rodzaj produktu, który powinien zostać udoskonalony; w największym stopniu usługi punktów informacji turystycznej. Respondenci wypowiedzieli się również odnośnie do zalecanych przez nich udogodnień na szlakach kulturowych, wśród których zdecydowanie dominowały parkingi.

W rezultacie stwierdzam, że podjęte w rozdziale piątym treści wnoszą wiele nowości i w tym zakresie stanowią wkład do nauki. Przeprowadzenie całego wywodu uważam za interesujący. Ma on charakter bardzo przemyślany i dojrzały wskazujący na dobry warsztat badawczy Doktoranta.

Zakończenie rozprawy zawiera najistotniejsze osiągnięcia w warstwie teoretycznej i badań empirycznych. Odwołano się w nim do celu głównego i celów szczegółowych pracy oraz hipotez badawczych. Potwierdzono prawdziwość czterech z pięciu hipotez badawczych, w rezultacie potwierdzona została hipoteza główna pracy. Uzasadniono aplikacyjność dysertacji ujawniającą się w opracowaniu bogatego zbioru informacji rynkowych przydatnych przedsiębiorstwom obsługującym ruch na szlakach kulturowych.

Na końcu pracy umieszczona została bibliografia. Stanowią ją pozycje zwarte, artykuły z czasopism i inne. Liczbę pozycji literaturowych wykorzystaną do przygotowania rozprawy oceniam na poziomie dobrym. Ich zakres odpowiada tematyce rozprawy. Stanowi ją 162 pozycje, w tym 13 pozycji obcojęzycznych (w języku angielskim i niemieckim); znikoma liczba pozycji obcych jest słabością recenzowanej pracy. Pozycje zwarte uzupełnia netografia w liczbie 55. Trzeba podkreślić udział Doktoranta w bibliografii. Jego 4 publikacje dowodzą znajomości podjętej tematyki.

W świetle przedstawionych treści rozprawę - jej część teoretyczną i empiryczną oceniam pozytywnie. Zaprezentowane w niej rozważania są wartościowe dla całości pracy i przyczyniają się do realizacji zamierzonych przez mgra Kajetana Suheckiego celów. W rezultacie poprawnie oceniam strukturę rozprawy. Praca została właściwie skonceptualizowana.

6. Strona formalna

Praca od strony formalnej przygotowana została starannie. Lektura dysertacji jest relatywnie łatwa. Myśli przekazywane są w sposób czytelny. Ich przejrzystość wzmacnia spójność tekstu. Mocną stroną pracy jest również szata graficzna, zwłaszcza przygotowane pod nadzorem Doktoranta schematy profili konsumentów turystów szlaków kulturowych (s. 240-245). Autor nie ustrzegł się jednak drobnych błędów edytorskich, jak np. błędy literowe, np. s. 80, 100, 103, 107 i nast., w tym również błędy w nazwiskach, np. s. 23; błędy językowe, np. 34, 46, 74, 82, 97 i nast. oraz błędy formalne, jak np. zły zapis w bibliografii pozycji 68 i 108, gdzie przywołani Autorzy *de facto* są redaktorami cytowanych prac. Wskazane błędy w żaden sposób nie umniejszają wartości merytorycznej pracy.

7. Konkluzja końcowa

Stwierdzam, że przedstawiona do recenzji praca jest dojrzałym i wartościowym opracowaniem naukowym. Otrzymane rezultaty analiz stanowią pogłębienie i w wielu fragmentach pozyskanie nowej wiedzy na temat rynkowego ujęcia szlaku kulturowego oraz wzorów zachowań konsumentów turystów na szlakach kulturowych.

Biorąc pod uwagę wszystkie przyjęte kryteria oceny, konstatuję, iż recenzowana przeze mnie rozprawa doktorska mgra Kajetana Suheckiego pt. „Konsument na szlaku kulturowym -zachowania, typologia” odpowiada warunkom określonym w Ustawie o stopniach i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule naukowym w zakresie sztuki, gdyż zawiera ona nowe elementy wynikające z przeprowadzonych badań własnych Autora, które mają istotne znaczenie praktyczne. W związku z powyższym wnoszę do Komitetu Naukowego Dyscypliny Ekonomia i Finanse Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach o dopuszczenie mgra Kajetana Suheckiego do kolejnego etapu przewodu doktorskiego.

